

VU Research Portal

Inleiding

van der Laarse, R.; Kuiper, Y.B.

published in

Beelden van de buitenplaats. Elievorming en elitecultuur in Nederland in de negentiende eeuw
2014

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van der Laarse, R., & Kuiper, Y. B. (2014). Inleiding. In R. van der Laarse, & Y. B. Kuiper (Eds.), *Beelden van de buitenplaats. Elievorming en elitecultuur in Nederland in de negentiende eeuw* (pp. 9-24). (Adelsgeschiedenis; No. 3). Verloren. <http://www.verloren.nl/boeken/2086/247/5500/adel/beelden-van-de-buitenplaats>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

BEELDEN VAN DE BUITENPLAATS

ELITEVORMING EN NOTABELENCULTUUR
IN NEDERLAND IN DE NEGENTIENDE EEUW

ROB VAN DER LAARSE en YME KUIPER red.



Hilversum
Verloren

2014

De uitgave van dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van:
Steenbergen Stichting te 's-Gravenhage
Stichting Klarenbeek
Gravin van Bylandt Stichting te 's-Gravenhage
Theo van Baaren Stichting

Op het omslag: Buitenplaats Oranjestein te Oranjewoud, circa 1860,
Collectie Museum Willem van Haren, Heerenveen.

Redacteurs: Rob van der Laarse en Yme Kuiper
Beeldredacteur: Ben Olde Meierink
Tekstredacteur: Pieter Nanninga

De reeks Adelsgeschiedenis wordt uitgegeven onder auspiciën
van de Stichting Werkgroep Adelsgeschiedenis (www.adelsgeschiedenis.nl).

Licht verbeterde tweede druk
ISBN 978 90 8704 455 8

©2005 & 2014 Uitgeverij Verloren BV, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

Typografie Rombus, Hilversum

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INLEIDING

YME KUIPER EN ROB VAN DER LAARSE

“Hè, wat duurt 't lang. Zou Jan me nog kennen, zou ik weer in 't kleine huisje mogen spelen, zouden er ...” Paardengetrappel in de nauwe Boothstraat, ja, ze staan stil en dadelijk gaat de voordeurbel, die in den gang hangt. Aaltje doet open en de kleine Ada ziet de equipage van Mevrouw de douairière Van Loon-Voombergh uit Zeist, voor de deur staan. Jan, met zijn lange in 't midden gescheiden zwarte baard, op de bok en Frans de palfrenier, stram in de houding, bij het geopend portier.

“Moeder, 't rijtuig is er!” “We zijn klaar, roep jij papa maar even.” Ada holt weg en komt even later terug aan de hand van haar vader. Moeder gaat voorop, gevolgd door twee dochtertjes van 16 en 13 jaar, Aleide en Dora, en eindelijk vader en Ada.

“Goedemorgen, Jan! Alles wel thuis?” “Dank U professor.” “En Frans ook op zijn post?” De jongen bloost glimlachend.

De professor in dit fragment is de befaamde dichter-dominee Nicolaas Beets (1814-1903), hoogleraar in de theologie te Utrecht. Na de dood van zijn eerste echtgenote, jonkvrouw Aleide van Foreest – zij stierf in 1856 bij de geboorte van een negende kind – hertrouwde Beets haar jongere zuster, freule Jacoba (1828-1911). Zij zou hem zes kinderen schenken, onder wie de drie hierboven genoemde dochters. De in 1871 geboren ‘kleine Ada’ was hun jongste kind. Ada Beets, die in 1955 zou overlijden, had tijdens de Duitse bezetting haar jeugdherinneringen opgeschreven. Centraal daarin stond het leven in het grote herenhuis van het gezin Beets aan de Boothstraat te Utrecht, waar Ada haar hele jeugd had doorgebracht.¹ Het aangehaalde citaat is het veelzeggende begin van haar jeugdherinneringen. Daarin verhaalt ze geestdriftig over haar aanstaande logeerpartij op de voorname buitenplaats, het Slot Zeist, in de zomer van het jaar 1877.² Deze logeerpartij werd ieder jaar herhaald. Pagina's lang beschrijft ze vervolgens de genoeglijke herinneringen die ze bewaarde aan haar verblijf op dit imposante, uit de late zeventiende eeuw stammende buiten. In de jaren 1830 had de toenmalige eigenaar, de welgestelde Amsterdamse patriciër jhr. Jan Elias Huydecoper, heer van Zeist, het slot laten moderniseren en heringericht in Biedermeiertrant.³ Na zijn dood was het verkocht aan Henriëtte Jacoba Labouchere-Voombergh, dochter van de overleden Amsterdamse bankier Albert Voombergh en zijn weduwe jonkvrouw Agnes Henriëtte van Loon. Samen met haar man, de Rotterdamse patriciër Charles Bernard Labouchere, hun kinderen en haar moeder woonde

1 Ada Geertruide Went-Beets, *Jeugd in het Beetsenhuis. Herinneringen van de jongste dochter van Nicolaas Beets*, bezorgd door Peter van Zonneveld (Leiden 2003).

2 Ibidem, 13.

3 B. Olde Meierink e.a. red., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995) 514-515.

Henriëtte Jacoba op het buiten. Moeder en dochter zouden ook op het slot overlijden, respectievelijk in 1879 en 1908.

Uitvoerig beschrijft Ada de hartelijke ontvangst van de familie Beets door de gastvrouw en haar dochters in de vestibule van het huis. De Beetsen kregen drie slaapkamers toegewezen en vader Beets kon daarnaast nog beschikken over een eigen studeerkamer. 'Gedurende zulk een logeerpartij preekte vader altijd een keer te Zeist en dan werden 's nachts alle ramen van de kerk opengelaten om het er toch frisch te maken want dan was de kerk 's morgens stampvol en kwam iedereen met equipages uit alle omliggende plaatsen om hem te hooren.'⁴ Samen met de freules, of met andere meisjes die kwamen logeren, speelde Ada op het buiten. Het boerenhuisje, dat helemaal in oud-Hollandse stijl was ingericht, was hier een speciale attractie. Naast grote picknicks, waarbij in tentwagens wel eens naar een groot leegstaand kasteel werd gereden (en iedereen door de zalen holde of in de toren klom), hield men op het slot ook geregeld een tennispertij, met na afloop een groot diner. Ada vond alles prachtig, op één ding na: de kinderen met wie ze speelde hadden van hun gouvernantes al veel Engels, Duits en Frans opgepikt en zo ver was zij nog niet. Ook in andere delen van haar egodocument verhaalt Ada over haar belevenissen op de buitenplaatsen rond en in de buurt van Utrecht.

Vanzelfsprekend komen we via de jeugdherinneringen van Ada Beets op een heel speciale manier in contact met de buitenplaatscultuur van de negentiende eeuw. Het gaat immers in eerste instantie om een door haar gekoesterd beeld van die cultuur, waarin haar vader – de van hofkringen tot kleine burgerij gewaardeerde letterkundige, predikant en redenaar – het stralende middelpunt is. Toch werpen haar herinneringen ook licht op de samenstelling van de hogere kringen in het Utrechtse en zelfs daarbuiten. Zo blijkt ze omgang te hebben met dochters uit hofadel en landadel, patriciaat, hoge burgerij en professorenstand ('geleerde mannen'). Op haar huwelijksreceptie in Utrecht, in september 1899, zijn leden van al dit soort families aanwezig. Toch trouwde ze met een Amsterdamse zakenman. 'Veel vrienden van den huize Went kende ik al, maar nu kwamen ook veel personen uit de handelswereld en wij gingen daar later visites maken. Voor mij een andere wereld, heel andere gesprekken, heel veel over geldzaken waarover thuis nooit werd gesproken.'⁵

Nicolaas Beets, de zoon van een Haarlemse apotheker, zal in dit boek vaker ter sprake komen. Door zijn huwelijken met twee zusters uit het voorname geslacht Van Foreest, dat sinds de achttiende eeuw in het bezit was van het buiten Nijenburg bij Heiloo, was hij vertrouwd met de buitenplaatscultuur. Maar het is toch vooral als auteur van de *Camera Obscura* dat hij zijn stempel heeft gezet op de beeldvorming over de verhouding tussen burgerlijke en aristocratische wooncultuur in de negentiende eeuw. Wie herinnert zich niet het verhaal 'De familie Kegge' (voor het eerst opgenomen in de derde druk uit 1851), waarin het bonte, pronkerige interieur van de woning van de parvenu Kegge wordt vergeleken met de rustige, deftige sfeer ten huize van een zekere baron Van Nagel – let wel, *baron* Van Nagel, oude adel dus, geen jonge (oftewel Willem I-) adel.

Een cruciale vraag is vanzelfsprekend in hoeverre dit literaire beeld van de tegenstelling tussen adel en rijke burgerij ons kan helpen om meer zicht te krijgen op aard en ontwikkeling van levensstijlen in hogere kringen in de negentiende eeuw. Dat het bezit van zowel een woning

4 Went-Beets, *Jeugd*, 16.

5 Ibidem, 55.



Jonkheer Lycklama à Nyeholt samen met zijn ongehuwde dochter Eritia in de landauer bij het Lycklamahuis te Beetsterzwaag (circa 1885). Particuliere collectie.

met allure in de stad als een buitenplaats de levensstijl van de zeer rijken in die eeuw onderscheidde van andere burgers is bekend. Hetzelfde geldt voor het verschijnsel van wonen op stand. Vele specifieke en ook goed gedocumenteerde studies zijn de afgelopen jaren verschenen over buitenplaatsen. Wat onmiddellijk opvalt is de overgrote aandacht die daarin uitgaat naar de huizen zelf, naar hun stijlkenmerken, naar hun exterieurs en interieurs, naar de park- en tuinaanleg bij deze buitens. De eigenaren – als bouwheer of bouwvrouw, gebruiker of bewoonster – komen daarentegen veel minder in beeld. In zoverre dat wel gebeurt, is dat vaak op een manier die in feite weinig inzicht biedt in de verschillende soorten van bindingen en identificaties met hun buitenplaatsen en de achtergronden daarvan. Veel onderzoekers stellen zich snel tevreden met het bezit van een buitenplaats te verklaren uit louter traditie of statusdwang, prestigezucht en opzichtige consumptie (zoals bij rijke burgers en *nouveaux riches*).

In dit boek is een elftal artikelen bijeengebracht onder de titel *Beelden van de buitenplaats: elitevorming en notabelencultuur in Nederland in de negentiende eeuw*. Zes artikelen zijn uitgewerkte versies van lezingen, die indertijd zijn gehouden op huis Beeckestijn te Velsen, een van de eerste buitenplaatsen in ons land waarbij in de achttiende eeuw een aanleg in Engelse landschapsstijl werd gerealiseerd. Uitgangspunt van die bijeenkomst was na te gaan of het in vele publicaties opduikende beeld van de negentiende-eeuwse buitenplaatscultuur als erfenis of voort-

zetting van het Ancien Régime wel zo adequaat is. Hoezo 'nabloei' van de achttiende eeuw? Naar onze opvatting liggen in het negentiende-eeuwse complex van buitenplaats, tuin en landschap relatief autonome en nieuwe betekenissen besloten, die te begrijpen zijn vanuit de context van de rond 1800 op gang gebrachte bestuurlijke amalgamatie van families uit oude en nieuwe elites tot nieuwe *notabelenelites* op zowel nationaal, regionaal als lokaal niveau.⁶

De vraag die in dit verband rijst is of een veronachtzaming van het eigensoortig karakter van deze buitenplaatscultuur niet samenhangt met de dominantie van het beeld van het negentiende-eeuwse Nederland als een bij uitstek burgerlijke natie. Binnen dat beeld wordt de oppositie tussen adel en burgerij – bijvoorbeeld qua mentaliteit, aspiraties en levensstijl – vaak sterk beklemtoond. Wat dan vervolgens buiten beeld raakt is de met hogere kringen van notabelen verbonden levensstijl waarin grondbezit en landelijk leven een minstens zo gewaardeerde plaats innamen als stedelijke cultuur en sociabiliteit. Gegeven onze al op Beeckestijn begonnen speurtocht naar een specifieke notabelencultuur en haar sociale inbedding hebben we vervolgens vijf andere auteurs gevraagd om – via case studies – hun licht daarover te laten schijnen. Centraal in dit boek staan de eerste, voorlopige resultaten van onderzoek naar de buitenplaatscultuur van de negentiende eeuw. Deden zich daarin na verloop van tijd belangrijke veranderingen voor? Wie waren de dragers van deze cultuur en welke betekenis hechten zij aan hun buitens?

Naar een strikte eenheid van visie hebben we in deze bundel niet gestreefd. Het verkennen- de karakter van de elf opstellen staat daarmee immers op gespannen voet. Tot op zekere hoogte kunnen de artikelen als aparte verhandelingen worden gelezen, temeer omdat ze geschreven zijn door vier cultuurhistorici, twee kunsthistorici, twee architectuurhistorici, een literatuurhistoricus, een historisch antropoloog, een socioloog en een museoloog. Dat neemt niet weg dat het steeds de buitenplaatscultuur en hun dragers zijn die van allerlei kanten en vanuit verschillende perspectieven worden belicht. In deze inleidende beschouwing geven we er de voorkeur aan nog enkele sleutelconcepten en vraagstellingen te behandelen die als kader kunnen fungeren voor een koppeling tussen het centrale thema van deze bundel en inzichten uit de afzonderlijke artikelen.

Laten we beginnen met twee begrippen die we als ideaaltypen gemakkelijk van elkaar kunnen scheiden, maar die bij toepassing op de levensstijl van het Nederlandse notabelendom van de negentiende eeuw zeker ook weer nieuwe vragen oproepen: *buitenplaats* en *landgoed*. Bij een buitenplaats gaat het om een monumentaal gebouw (kasteel of landhuis), dat samen met bijgebouwen en tuin- en parkaanleg een eenheid vormt. De hoofdfunctie van een buitenplaats is wonen buiten de stad, op het platteland. Onder een landgoed verstaan we een tot een visuele eenheid samengevoegd grootgrondbezit, bestaande uit landbouwgrond of bossen (of beide), dat de eigenaar ervan inkomsten moet opleveren. Meestal bevindt zich op het landgoed een kasteel of landhuis, maar noodzakelijk is dit niet. De oppervlakte van een landgoed is door-

6 Zie voor de introductie en toepassing van het begrip *notabelenelite* in de Nederlandse elitegeschiedenis, Y.B. Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880* (Groningen 1993) 40-47, 342; Nick Bos, *Notabele ingezetenen. Historische studies over Nederlandse elites in de negentiende eeuw* (Brunssum 1995) 44, 282; R. van der Laarse, *A Nation of Notables. Class, Politics and Religion in the Netherlands in the Nineteenth Century* (Salford 1999); Rob van der Laarse, 'Ten geleide. Notabele levensvormen', in: Idem red., *Van goeden huize. Elite in en rondom Alkmaar in de negentiende eeuw* (Alkmaar 2001) 7-33.

gaans aanmerkelijk groter dan die van een buitenplaats. In de zeventiende eeuw hoorde een buitenplaats nog bij de wereld van het stedelijke regentenpatriciaat, terwijl een landgoed, al dan niet met kasteel (of vergelijkbaar historisch huis), die van de landadel vertegenwoordigde. Landgoederen vielen toen vaak samen met een heerlijkheid. Maar al in de achttiende eeuw begint deze tweedeling een cliché te worden.⁷ Juist vanwege de pseudo-adellijke status en het heerlijke 'van' dat de eigenaar in zijn achternaam mocht voeren, waren heerlijkheden in trek bij een aristocratiserende regentenstand. In de negentiende eeuw lijken adel en burgerij zelfs stuivertje te gaan wisselen: vele adellijke families verlaten hun kastelen terwijl superrijke burgers extra gronden aankopen in de buurt van hun buiten dat dan landgoedachtige trekken krijgt, mede door een versterkt accent op de beoefening van de landbouw en de jacht. Zo laten Emma Los en Ben Olde Meierink in hun artikel over de jonge Amsterdamse patrieciër Hooft zien hoe deze al voor landjonker speelde nog voordat hij in 1842 in de adelstand werd verheven. Acht jaar eerder had hij namelijk voor maar liefst 130.000 gulden een oud riddermatig landgoed – mét een ridderhofstede – van een oude adellijke familie gekocht. Hoewel Hooft zijn huis aan de Herengracht aanhield als winterresidentie verbleef hij het grootste deel van het jaar met zijn gezin op het als een neoklassieke villa herbouwde 'kasteel' Geerestein. Hoezeer deze nieuwe Heer van Geerestein en Woudenberg zich ook mocht ontpoppen als een paternalistische, huisvaderlijke landedelman die oog had voor de noden van de gewone man, zonder enorme grondaankopen en de beschikking over een immens koopmansfortuin was deze gedaanteverwisseling (als het dat al was) nauwelijks mogelijk geweest.

Aanvankelijk was de voorstelling en het sentiment van een stamhuis verbonden met adellijke kastelen, maar in de negentiende eeuw lijkt dit feodaal-dynastieke beeld steeds meer getransponeerd te worden op buitenplaatsen, al dan niet met een landgoedachtig karakter. Daar komt nog iets bij. Al in de zeventiende en achttiende eeuw werden bij de bouw en verbouw van kastelen en landhuizen archaïserende elementen gebruikt als verwijzing naar historische continuïteit. Toch was de negentiende eeuw bij uitstek de periode van de revitalisering en uitvinding van het verleden – met name in de schilderkunst, de literatuur en de architectuur. Dit proces begon in de buitenplaatscultuur. Kastelen of hun ruïnes prikkelden de historische verbeelding en voerden de toeschouwer in gedachten terug naar middeleeuwse ridders en jonkvrouwen. Zelfs als die ruïnes ontbraken boden het lezen van oude kronieken en wandelingen in het glooiende landschap van Gaasterland de literator Jacob van Lennep (1802-1868) genoeg inspiratie om in 1836 de onderlinge strijd van de Friese, middeleeuwse adel te laten herleven in een historische roman, zoals uit de bijdrage van Yme Kuiper blijkt.

Toch is de buitenplaats minder prominent aanwezig in de kunsten dan in de achttiende eeuw. Peter van Zonneveld wijst in zijn verhandeling over de literaire verbeelding van het buitenleven op de breuk rond 1800. Het voor de periode van de Republiek zo kenmerkende hofdicht, waarin in classicistische trant de deugden van de afzonderlijke lusthof werd bezongen, maakte toen plaats voor een poëtische verbeelding van het landschap. Sentimentele 'landmandichters' als Rhijnvis Feith, Antoni Staring en Van Lenneps vader, de Amsterdamse clas-

⁷ Johan Carel Bierens de Haan, 'Naar het volmaakte buitenhuis: de achttiende eeuw', in: H.L. Janssen, 1000 jaar kastelen in Nederland. *Functie en vorm door de eeuwen heen* (Utrecht 1996) 171-198, aldaar 172; Ben Olde Meierink, 'De buitenplaats', in: Edzard Gelderman en Jan Hagedoorn red., *Een aardich paradijs. De buitenplaatsen Boswijk, Landwijk en Veldwijk nabij Zwolle* (Zwolle 1994) 13-24.

sicus David Jacob van Lennep, zetten de toon met een identificering van de eigen streek met het grootse vaderlandse verleden. Van Lenneps portret van de Hollandse duinen bij het Heemsteedse familie buiten Het Manpad verenigde grond en geschiedenis tot een historische gedenkplaats, een lieu de mémoire, waar de wandelaar als het ware in het ruisen der bomen nog het wapengekletter van de (nimmer plaatsgevonden) Slag bij het Manpad (1303) kon horen. Deze nieuwe landschapsbeleving sloot haarfijn aan bij de opkomende wandelrage die begon in de Bataafs-Franse tijd met publicaties als Adriaan Loosjes' *Hollands Arkadia, of Wandelingen in de omstreken van Haarlem* (1804) en die spoedig ook Amsterdamse notabelenzonen als bovengenoemde Jacob van Lennep en zijn vriend Dirk van Hogendorp in de greep kreeg. Heel het vaderland werd in deze tijd verenigd in een literair-historische verbeelding van de plekken van het roemrijke verleden. Tot aan de *Wandelingen door Nederland met pen en papier* (1875-1888) van Loosjes' plaats- en geloofsgenoot, de doopsgezinde predikant Jacobus Craandijk, voerden dergelijke wandelingen nog gewoon van landgoed tot landgoed. Dit gold ook voor Craandijks inspirator, de Friese 'wandelende archivaris', de doopsgezinde Wopke Eekhoff. In dat opzicht sluit de wandeling nauw aan bij de vanuit Engeland overgewaaide landschapsmode en de daarmee verbonden picturesque cult die omstreeks 1800 in heel Europa aan de wieg stond van een toeristische toe-eigening van ongerepte landschappen en een verheerlijking van het natuurlijke landleven.⁸

Al direct aan het begin van de negentiende eeuw was er een opleving in de waardering van de 'Hollandse' schilderkunst van de zeventiende eeuw, die vervolgens haar neerslag vond in de schilderijencollecties van rijke, adellijke of grootburgerlijke verzamelaars – niet alleen in Holland maar ook in andere provincies. Daarnaast ging de belangstelling van deze verzamelaars uit naar het werk van eigentijdse historie-, landschaps- en portretschilders. Uit verschillende artikelen in de bundel blijkt dat de voorliefde voor de vaderlandse landschapsschilderkunst parallel verloopt met de groeiende populariteit van de landschapstijl in de buitenplaatscultuur en de daarmee verbonden opkomst van een nieuwe perceptie en beleving van natuurschoon. In haar artikel over de puissant rijke Amsterdamse bankier en kunstverzamelaar Adriaan van der Hoop schetst Nel Jap-Tjong hoe deze mecenas in eendrachtige samenwerking met de architect J.D. Zocher jr. de bij Santpoort gelegen buitenplaats Spaarnberg uitbouwde tot een arcadische lusthof, waarin de geleerdheid, natuurliefde en goede smaak van de bouwheer tot uitdrukking kwam. Meer dan zijn stadgenoot Hooft van Geerestein bleef Van der Hoop georiënteerd op Amsterdamse kringen. Maar ook bij hem zien we de voor de notabele levensstijl zo karakteristieke samenhang tussen stad en platteland zeer goed naar voren komen.

Daarmee komen we opnieuw bij de voor deze bundel zo belangrijke concepten 'notabelen-cultuur' en 'notabele levensstijl'. Toen koning Willem I op 29 maart 1814 in een imposante vorstenmantel de Nieuwe Kerk te Amsterdam betrad, bevonden zich in de kerk ongeveer vijf-honderd van de in totaal zeshonderd uit het hele land genodigde notabelen om daar de nieuwe grondwet van de jonge Nederlandse natiestaat goed te keuren. Dat gebeurde vervolgens met overweldigende meerderheid van stemmen. Van de 474 representanten van 's lands meest

8 Rob van der Laarse, 'De beleving van de buitenplaats. Smaak, toerisme en erfgoed', in: *Van der Laarse, Rob van der Laarse, Erfgoed, identiteit en museïficatie* (Amsterdam, 2005).

Koning Willem I (1772-1843).
Olieverf op doek door W.B. van
der Kooij, 1818. Particuliere
collectie.



aanzienlijke families stemden er slechts 26 tegen (meest katholieken), hoewel 126 van de genodigde 600 notabelen niet eens de moeite namen om in de nieuwe hoofdstad te verschijnen in de (terechte) verwachting dat er van enig debat geen sprake zou zijn.⁹ Zoals bekend kenmerkte de regeringsperiode van Willem I zich door een sterk centraal gezag en uitgebreide koninklijke bevoegdheden. In zoverre hij overleg pleegde met de natie deed hij dat met een uiterst beperkte vertegenwoordiging daarvan, dat wil zeggen met een notablenelite van uit adel en grootburgerij afkomstige, vermogende heren. Al was met de Bataafse Revolutie van 1795 de adel afgeschaft, in de grondwet van 1814 kwam hij als een soort *invented tradition* terug – een nieuw uitgevonden verbinding met het verleden die juist de feitelijke breuk aan het oog moest onttrekken.¹⁰

⁹ Van der Laarse, *Nation of Notables*, 15-16.

¹⁰ Remieg Aerts, 'Een staat in verbouwing. Van republiek naar constitutioneel koninkrijk 1780-1848', in: Idem e.a. red., *Land van Willem geboren. Een politieke geschiedenis van Nederland* (Nijmegen 1999) 11-95, aldaar 65.

Het oud-Hollandse begrip 'notabelen' of 'aanzienlijken' kreeg bij deze gelegenheid een nieuwe, uit de Franse politieke cultuur overgenomen betekenis als nationale politieke elite, hoewel het – in ons land nog maar nauwelijks bestudeerde proces van nationale elitevorming – eveneens een zekere gelijkenis met de nationalisering van de Britse aristocracy vertoont.¹¹ Op de lijst der 'notabelen der natie' werden door tussenkomst van de gouverneurs de meest geachte en onafhankelijke ingezetenen van de verschillende gewesten geplaatst die aanzien hadden verworven 'door deugd en uitstekende bekwaamheden, of door geboorte, of door vermogen, of door vroegere, dan wel door tegenwoordige ambtsbetrekkingen.'¹² Zo werd van bovenaf een nieuwe nationale bestuurslaag met een daaruit gerecruteerde adel samengesteld. Hiertoe bleek het nodig de tijdens de Republiek uitgedunde oud-adellijke gelederen aan te vullen met door de koning in de adelstand verheven telgen uit patricische regentengeslachten die – anders dan de adel van de Republiek – hun predikaat of titel ontleenden aan erkenning of verheffing door de kroon.

Uit Maarten Prins' beschrijving van de constructie van de familie-identiteit van de Van Foreesten op het pseudo-adellijke Huis Nijenburg te Heiloo valt op te maken hoe weinig vanzelfsprekend deze uitvinding van een nieuwe Nederlandse adel in de ogen van oude bestuursgeslachten was. Hoewel sceptisch over de hele gang van zaken hadden de 'Foreesten' als zeer vermogende, maar tot het patriciaat vervallen nazaten van Hollands oudste adellijke geslachten (Van Foreest en Van Egmond) misschien in eigen ogen wel recht op de baronnentitel, maar hun opname in de adelstand vond plaats onder toekenning van het predikaat van jonkheer. Niettemin, erkend in de adelstand en niet verheven zoals de nazaten der patricische regentengeslachten, werd het titelloze predikaat door de familiehoofden gedragen als een gezentitel die heel hun negentiende-eeuwse habitus van landsheerlijke 'grootheden' zou bepalen. De ultraconservatieve jhr. mr. Cornelis van Foreest, die als vierde generatie van zijn geslacht naar Den Haag werd afgevaardigd en van 1853 tot aan zijn overlijden in 1875 onafgebroken in de Tweede Kamer zat – zonder ooit het woord te voeren! –, werd in de couranten bij de kiezers aanbevolen 'als een der grootste landeigenaars in dit district, [die] met geen minder zorg de belangen van den landbouw zal gadeslaan en beschermen'.¹³

Op de keper beschouwd waren al in de jaren voordat Willem I als vorst aantrad de nog uit de Republiek daterende rivaliteiten tussen patriotten en oranjegezinden opgelost in een vernieuwde, naar harmonie strevende bestuurscultuur. Door nadruk te leggen op vaderlandsliefde en eensgezindheid was – zoals de Amsterdamse historicus Van Sas heel aannemelijk maakt – de nationalisering van de Bataafse Revolutie inmiddels gerealiseerd.¹⁴ In 1798 had deze revolutie de eenheidsstaat bewerkstelligd, maar in de jaren daarna raakten de meest ra-

11 David Cannadine, 'The Making of the British Upper Classes', in: Idem ed., *Aspects of Aristocracy* (Harmondsworth 1995) 9-37. Vergelijk ook A. Jardin en A.J. Tudesq, *La France des notables 1815-1848*, 2 vols. (Paris 1973).

12 Besluit regelende de wijze waarop de lijsten der Notabelen, ter goed- en afkeuring der Grondwet, zullen vastgesteld worden. Van den 14den Februarij 1814, *Bijv. Stbl.* 1814, p. 315; *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, AND Electronic Publishing 1995, lemma Notabelen (II).

13 T.P.J. Talsma, 'De Grootte Heeren moeten het maar weten'. *De Tweede Kamervertegenwoordiging uit het noordelijke deel van Noord-Holland tussen 1840 en 1870* (Warland 1986) 95.

14 N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004) 89 e.v. Zie voor deze publieke deugdreliëge eveneens Rob van der Laarse, 'De Deugd en het Kwaad. Liberalisme, conservatisme en de erfenis van de Verlichting', in: J.C.H. Blom en J. Talsma red., *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000) 2-45.

dicale revolutiemakers, veelal afkomstig uit de kleine burgerij, steeds meer gemarginaliseerd. Kijken we nog eens nauwkeuriger naar de samenstelling van de notabelenelite ten tijde van Willem I, dan komen we naast oude en nieuwe adel en leden van regentenfamilies ook nog personen tegen die in de Bataafs-Franse tijd bestuurlijk carrière hadden gemaakt. Tot deze nieuwkomers behoorden de Friese doopsgezinde koopmanszoon Pieter Cats en de Drentse grootgrondbezitter Jan Haak Oosting, een neef van de machtige gouverneur mr. Petrus Hofstede, die respectievelijk vanuit Leeuwarden en Assen werden genodigd tot de Amsterdamse notabelenvergadering van 1814. Vermoedelijk werden daar tussen hen de banden verder aangehaald die leidden tot het huwelijk van hun kinderen Sjuwke Cats en Johannes Bieruma Oosting. Zoals blijkt uit Kuipers bijdrage over de Friese buitenplaatscultuur ontstond daarmee een der vermogendste Friese notabelenclans in de omgeving van het voormalige Nassau-landgoed Oranjewoud. De grootburgers Cats en Bieruma Oosting resideerden daar naast de verheven jonkers De Blocq van Scheltinga op hun, ook door Van Lennep en Van Hogendorp bezochte, buitenplaats Oranjestein.¹⁵

Vergelijkbaar was de bovenregionale integratie in de notabelencultuur van de uit het Friese patriciaat omhoog geklommen familie Fontein Verschuir die kort na 1800 door een huwelijksalliantie met de verarmde Alkmaarse burgemeestersfamilie De Dieu onder de rook van de Nijenburg op het vervallen kasteeltje Ter Coulster neerstreek en samen met de jonkers Van Foreesten in de eerste eeuwheft de geadelde 'eerste coterie' binnen de Alkmaarse elite vormde. De verheffing van jhr. Gijsbert Fontein Verschuir (op grond van bestuurlijke verdienste als burgemeester van Alkmaar en lid van de Eerste Kamer) stimuleerde bij deze familie een pseudo-adellijke verdefting met als hoogtepunt de aankoop van de heerlijkheid Heiloo, vanwaar men zich van de stad naar het buiten liet rondrijden in een koets versierd met het nieuw ontworpen familiewapen.¹⁶ Juist door de prominente aanwezigheid van oude en nieuwe adel bezat het notabelenbestuur een zekere aristocratische glans, maar een zelfstandige factor – zoals de vroegere ridderschappen – was de noblesse daarbinnen zeker niet.

Kenmerkend voor deze bestuurscultuur was een klimaat van depolitisering, het onderling huwelijksverkeer, het in de ban geraken van ficties van adeldom en heerlijkheden, de hang naar het buitenleven en de afkeer van partijchap. 'Niet deelneming maar onthouding scheen burgerpligt', was de typering die Thorbecke later gaf van de politieke cultuur onder Willem I.¹⁷ Nog het hedendaagse gebruik van het reces gedurende de zomermaanden herinnert aan de tijd dat vele leden van de Tweede Kamer, en in het bijzonder de merendeels geadelde leden van de als een *ménagerie du Roi* benoemde Senaat, van april tot november verbleven op hun landerijen. In die tijd werd er niet vergaderd. Ook gedurende de wintermaanden verbleven de notabelen liever op de sociëteiten of op het stedelijke pluche dan in de ceremoniële hofsfeer van het verre Den Haag. De Eerste Kamer, die volgens de grondwet alle wetten en besluiten diende te beoordelen, vergaderde zelfs maar enige keren per jaar, en wel buiten oogsttijd, aange-

5. Hie]. Bos, F.J. Hulst en P. Brood red., *Huizen van stand. Geschiedenis van de Drentse havezaten en andere herenhuizen en hun bewoners* (Mep-
pel en Amsterdam 1989) 275.

6. De Sonia de Waal, 'Een aangenaam en fatsoenlijk leven. De verdefting van de familie Fontein Verschuir', in: Van der Laarse
red., *Van goeden huize. Elite in en rondom Alkmaar in de negentiende eeuw* (Alkmaar 2001) 63-87.

7. Geciteerd bij Aerts, 'Een staat in verbouwing', 66.

zien anders het verplichte quorum voor de stemmingen niet werd gehaald.¹⁸ Hoewel deze landsheerlijke mentaliteit in de literatuur wel is beschouwd als een atavisme van de in beide Kamers nog sterk vertegenwoordigde Oost-Nederlandse landadel wordt uit Rob van der Laarse's bijdrage over het Amsterdamse handelskapitaal wel duidelijk dat zij in de negentiende eeuw nog springlevend was. Deze *gentryfication* was kenmerkend voor zowel de met de Stichtse adel vermengde Amsterdamse regentenadel (zoals de families Six, Huydecoper of de hierboven genoemde Hooft van Geerestein) als door nimmer verheven bankiersfamilies, zoals de vanaf 1867 op slot Zeist residerende Labouchères en de geldmagnaten Adriaan van der Hoop en de openvolgende Willem Borski's, die als Britse *landlords* zetelden op de residenties van hun immense Kennemer landgoederen.

Over deze Amsterdams-Haarlemse kringen zijn we buitengewoon goed ingelicht door de herinneringen van verschillende telgen van de familie Van Lennep, én door de populistische smaadschriften van baronesse Von Barnekow: een uit de coterie verstoten dochter van de aan de Van der Vliets geparenteerde parvenubaron Henry Tindal, de stichter van *De Telegraaf*. Behalve een provocerende blik op de schandaaltjes van deze hoogste kringen op de buitens van Kennemerland en de Utrechtse Heuvelrug, bieden ze ons als het ware het instrumentarium voor een culturele interpretatie van de Nederlandse notabelenelite. Gangbare karakterisering van het negentiende-eeuwse Nederland als een 'burgerlijke cultuur' of een 'standensamenleving' leggen het bij bestudering van deze bronnen al snel af tegen een veel dynamischer voorstelling van gelaagdheid als een voortdurende constructie van groepsculturen. Dit beeld dringt zich ook op uit de eerder ter sprake gekomen *Camera Obscura* van Nicolaas Beets, of uit de *Boeken der kleine zielen* van de Haagse insider Louis Couperus.¹⁹ De nationale notabelencultuur bestond uit een onophoudelijke botsing van 'kringen'. De kring of coterie was allereerst lokaal bepaald en herkenbaar aan kerkelijke loyaliteiten, politieke voorkeuren, economische activiteiten, de scholen en sociëteiten die men bezocht, en zelfs aan manieren en houding.

Jhr. Frans van Lennep is in de jaren 1960 de eerste geweest die als een der laatste ooggetuigen met een welhaast etnografische blik het notabele seizoenleven op de hem zo bekende stadshuizen en buitenplaatsen als een samenhangende cultuur heeft beschouwd. De socioloog Kees Bruin schetst in zijn bijdrage hoe zijn ontdekking van het werk van Van Lennep hem de ogen opende voor een vrijwel vergeten 'herenwereld', die niet te begrijpen viel volgens de gangbare klassentheorieën en sociale stratificatiemodellen. Deze notie van kringen of coterieën bood hem een veel verfijnder gereedschap om de negentiende-eeuwse 'heersende klasse' in beeld te brengen, en talrijke elite-onderzoekers hebben sindsdien met vrucht op zijn ontleding van de Amsterdamse eerste en tweede coterieën voortgebouwd.

Maar wat heeft Van Lennep ons nu nog te zeggen over het negentiende-eeuwse buitenleven? Wij zouden hier nóg een aspect van zijn werk willen benadrukken dat tot nu toe weinig aandacht heeft gekregen. Bij Van Lennep is een kring niet een groep geestverwanten of een 'old

18 Vergelijk A. Postma e.a. red., *Aan deze zijde van het Binnenhof. Gedenkboek ter gelegenheid van het 175-jarige bestaan van de Eerste Kamer der Staten-Generaal* (Den Haag 1990); Bert van den Braak, *De Eerste Kamer. Geschiedenis, samenstelling en betekenis 1815-1895* (Den Haag 1998).

19 Zie Yme Kuiper, 'Aristocraten contra burgers. Couperus' *Boeken der kleine zielen* en het beschavingsdefensief rond 1900', in: Remieg Aerts en Henk te Velde red., *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998) 186-217. Vergelijk ook Remieg Aerts, 'De erenaam van de burger: geschiedenis van een teloorgang', in: Joost Kloek en Karin Tilmans red., *Burger* (Amsterdam 2002) 313-345; Henk te Velde, 'Herenstijl en burgerzin. Nederlandse burgerlijke cultuur in de negentiende eeuw', in: Remieg Aerts en Henk te Velde red., *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998) 157-185.

Kennemerland was in de negentiende eeuw in trek bij de Amsterdamse elite. Detail Topographische Militaire Kaart 1:25000, ca. 1850. Coll. Nationaal Archief, Kaarten, TOPO.



'boys network', maar een familieclan. Achter de uiterlijke kenmerken der coterieën gingen hechte dynastieke allianties schuil. Dit relationele perspectief op het familieleven strookt volledig met het lokaal-regionale en prosopografische onderzoek naar negentiende-eeuwse elites dat de laatste decennia in ons land is verricht.²⁰ Anders dan de suggestie die wordt gewekt in de boeken van Couperus en andere Nederlandse fin-de-siècle romanciers die dit sociale milieu van binnenuit beschrijven in zijn vervalphase, toen de familieclans hun greep op de samenleving verloren, was in de voorafgaande korte negentiende eeuw van omstreeks 1815 tot 1890, niet alleen het huiselijke maar óók het openbare leven diep doordrongen van standsbesef en familisme. De notabelencultuur werd, zoals nader wordt betoogd in de eerste bijdrage in dit boek over de Amsterdamse notabele levensvormen, bijgehouden door familiefortuin, fa-

²⁰ Vergelijk L. Buning, *Het herenbolwerk. Politieke en sociale terreinverkenningen in Drenthe over de periode 1748-1888* (Assen 1966) 77-126; Kees Bruin, *Een herenwereld ontleed. Over Amsterdamse oude en nieuwe elites in de tweede helft van de negentiende eeuw* (Amsterdam 1980); Peter Hordland, *Leden van de Raad. De Amsterdamse gemeenteraad 1814-1941* (Amsterdam 1998); R. van der Laarse, *Bevoogding en Bevinding. Heren en kerkeliek in een Hollandse provincieplaats. Woerden, 1780-1930* (Amsterdam en Den Haag 1989); R. van der Laarse, 'Welstand, macht en samenleving: Het Delfts patriciaat in de negentiende eeuw', in: J.W.L. Hilkhuisen red., *De stad Delft. Cultuur en maatschappij van 1813 tot 1914* (Delft 1992) 11-28; Jos Leenders, *Benauwde verdraagzaamheid, hachelijk fatsoen. Families, standen en kerken te Hoorn in het midden van de negentiende eeuw* (Amsterdam en Den Haag 1991); Maarten Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in Oostelijk Noord-Brabant* (Den Bosch 1990); Kuiper, *Adel in Friesland*, 139-160, 228-303; Yme Kuiper, 'Heren van Leeuwarden: macht, reputatie en verzoegen', en 'Burgerlijk zelfbeeld van het negentiende-eeuwse Leeuwarden', in: René Kunst e.a. red., *Leeuwarden 750-2000. Hoofdstad van Friesland* (Franeker, 1999), 252-278, 326-356; Bos, *Notabele ingezetenen*, dl. 2 Maastrichtse elites, 171-222; Thimo de Nijs, *In veiliger haven. Het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij 1815-1890* (Nijmegen 2001).

milieubedrijf, familiehuizen, familie-memorabilia, en 'familie-regering'. Dit laatste in de vorm van praktisch binnen de clan vererfde bestuurlijke ambten binnen de eigen geboortestad, zowel als de heerlijkheid, het dorp of de polders waarin de 'stamgoederen' gelegen waren.

In de stad, zo zou men kunnen zeggen, werd het fortuin gemaakt, maar op het land werd het getoond. De buitenplaats nam dan ook in het negentiende-eeuwse familiebesef een bijzondere positie in. Ook dit is een aspect van Van Lenneps beschrijvingen van de buitenplaatscultuur. Meer dan de stadshuizen werden de buitenplaatsen zo lang mogelijk binnen de familie gehouden. En meer dan langs de stadsgrachten waren de notabele kringen herkenbaar in de witgepleisterde Zochervilla's en de neoclassicistische herenhuizen in de villadorpen van de verafgelegen buitenplaatsgordels. Want, anders dan onder de patriciërs van de Republiek, lijken zelfs bij nieuwe rijken en industriebaronnen huwelijken mede te zijn gesmeed met het oogmerk van grondaccumulatie. In deze lokale elitevorming ligt de sleutel tot de eerder genoemde transformatie van buitenplaatsen in landgoederen. De in landschapstijl vergraven aanleggen waren vele malen omvangrijker dan de formele tuinaanleggen van het Ancien Régime. Hoewel de negentiende-eeuwse buitenplaats als een archaïsche erfenis van de Republiek is beschouwd, was zij toch het meest gekoesterde aspect van de nieuwe notabelencultuur. De geïsoleerde luthoven van het Ancien Régime groeiden na 1800 aaneen tot ware buitenplaatsenlandschappen. Dit had te maken met de integratie in deze periode van de voorheen gemedend woeste gronden en de buiten het zicht gehouden landbouwgronden. Naar de nieuwe romantische smaak werden de 'sublieme' wildernissen en 'pittoreske' koeweiden en graanakkers nu als bewust gecomponeerde *fermes ornées* in Anglo-Zwitserse stijl met weidse vergezichten in de aanleggen opgenomen, zoals duidelijk wordt uit de eerder genoemde bijdrage van Los en Olde Meierink over de verfraaiingen van jhr. Hooft op Geerestein en uit Nel Jap-Tjongs bijdrage over Van der Hoops herschepping van Spaarnberg.²¹

Een denkbeeldige reis door het negentiende-eeuwse vaderland zou ons in het voetspoor van Van Lennep en Van Hogendorp voeren van Kennemerland, via de Utrechtse Heuvelrug naar de zuidelijke Veluwezoom, via het Gelderse coulisselandschap rond Zutphen en Lochem door Twente, Salland naar het nieuwe buitenplaatsenlandschap van de Drents-Friese Wouden. In al deze streken vond vanaf het begin van de negentiende eeuw een enorme activiteit aan ontginningen, parkaanleggen, en villabouw plaats. Terwijl de kleinere buitens in de Noord-Hollandse polders of de oude stinsen of kastelen in de Friese kleistreek werden vervuld voor meer geaccidenteerde, schilderachtiger streken, vond tegelijk een sociale integratie van oude adel en regentenaristocratie en vervolgens eveneens van deze geadelde 'eerste coterie' met de 'tweede coterie' van nieuwe rijken, bankiersfamilies en industriëlen plaats. Deze laat-negentiende-eeuwse amalgamerings van hofadel en *haute bourgeoisie* kwam tot uitdrukking in een ongekende concentratie van kapitaal en grondbezit, kenmerkend voor de Indian Summer van het Europese buitenleven.

Engels, niet Frans zoals in de aristocratische cultuur van de achttiende eeuw, was de inter-

21 Zie voor de nog weinig bestudeerde samenhang van smaakverandering en buitenplaatsengordels de bijdragen van Erik de Jong e.a. in: *Nederlandse tuinen in de achttiende eeuw. Handelingen van het symposium georganiseerd door de Werkgroep Achttiende Eeuw in het Rijksmuseum 'Paleis het Loo'*, 1985 (Amsterdam en Maarssen 1987); H. W. M. van der Wyck, *De Nederlandse buitenplaats. Aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel* (Alphen a/d. Rijn 1982) dl. 3 *De ontwikkeling van de negentiende-eeuwse buitenplaats*, 221-516; Catharina L. van Groningen, *De Utrechtse Heuvelrug. De Stichtse Lustwarande. Buitens in het groen* (Zwolle 1999).



De buitenplaats Elswout met de voorganger van het huidige buitenhuis. Uit: P.J. Lutgers, *Gezigten in de omstreken van Haarlem*, 1844.

nationale stijl en taal die paste bij dit laat-victoriaanse buitenleven. Deze notabelenwereld werd al in de eerste helft van de negentiende eeuw zorgvuldig en stijlvol geregistreerd en verbeeld in de portretkunst van society-schilders als Hodges, Van der Kooi en Kruseman.²² Zij gaat terug op de Engelse landschapsstijl en neoklassieke villastijl die al omstreeks 1770 is geïntroduceerd op de Amsterdamse buitens van Kennemerland. De vroegste Engelse aanleggen waren te vinden op Elswout en Beeckestijn van de baronets Boreel en het Heemsteedse Bosbeek en het aan de Haarlemmerhout opgetrokken Paviljoen Welgelegen (thans provinciehuis) van de puissant rijke bankiersfamilie Hope. Nadat de laatste familie zich in de Bataafs-Franse tijd met heel haar kunstcollectie voegde bij de Britse geadelde tak in Londen werd de Brits-aristocratische stijl in ons land voortgezet door zowel adellijke families als de Van Reedes, Bentincks en Van Heeckerens, als de eerder genoemde Amsterdamse bankiers Van der Hoop en Borski, die overigens met de Hopes in nauwe zakelijke betrekking stonden. Een typerend voorbeeld van deze Engelse stijl (die verder ging dan een rage of een mode) was de door een Engels architect ontworpen buitenplaats Duin- en Kruidberg bij Velzen van de tot baron ver-

²² Vergelijk A.C.A.W. van der Feltz, Charles Howard Hodges (1764-1837) (Assen 1982); C. Boschma, Willem Bartel van der Kooi (1768-1856) en het tekenonderwijs in Friesland (Leeuwarden 1978); A.D. Renting red., Jan Adam Kruseman (1804-1862) (Nijmegen 2002). Zie met name het artikel van Reinildis van Ditzhuyzen, '“Ons kent ons”. Krusemans clientèle – een groepsportret', 31-46.

heven staatsman mr. Floris van Hall, die zijn loopbaan was begonnen als advocaat der Borski's.²³ Binnen deze context laten zich ook de opmerkelijke neogotische paleisbouwplannen van koning Willem II verklaren, die (eveneens naar Engels ontwerp) zijn Haagse Kneuterdijkpaleis wilde verbinden met het vroegere Bentinckbuiten Zorgvliet (thans Catshuis) in het Scheveningse duingebied. Het hiermee gecreëerde uitgestrekte parklandschap van honderden hectaren was zelfs excessief naar Europese maatstaven, doch – na Willems eerdere neoklassieke aanleggen bij Soestdijk en het Belgische Tervuren – voor het hof te hoog gegrepen. Dat de plannen in 1849 ijlings werden gestaakt had niet alleen te maken met het onverwachte overlijden van de koning, maar meer nog met de hoge kosten die het Oranjehuis financieel op de rand van het bankroet hadden gebracht.²⁴

Inger Groeneveld schetst in haar bijdrage in zekere zin de lijnen die vanuit Willems mislukte paleisbouwproject kunnen worden getrokken naar een van de grootste creaties van de negentiende-eeuwse buitenplaatscultuur: het in de jaren 1880 gestichte Hydepark (of Heijdepark) bij Doorn op de Utrechtse Heuvelrug. In dit schilderachtige landpaleis van Louise Borski en jhr. Willem van Loon bereikte de anglomanie van de internationale buitenplaatscultuur een ultieme hoogte met een in livrei gestoken mannelijke tafelbediening, Engelse stallen en rijpaarden, temidden van een van 's lands omvangrijkste Engelse landschapsparken. Opmerkelijk in het licht van de vanouds bestaande nadruk op stijl en vormgeving, is vooral haar aan de Engelse architectuurhistoricus Mark Girouard ontleende belangstelling voor de functies en routing van het park en het huis.²⁵ Hydepark laat zich zo begrijpen als een huis met salons en tientallen gastenkamers geschakeld rond een imponerende hall met bordessen en statietrap, dat geheel op grote ontvangsten was ingericht. Dat waarschijnlijk vooral Louise Borski in dit ontwerp de hand heeft gehad zegt niet alleen iets over de in egodocumenten en herinneringen benadrukte rol van de *madrones* in het negentiende-eeuwse buitenleven, maar misschien nog wel meer over de culturele suprematie van de geldaristocratie. Niet de landadel gaf hier als ultieme statuselite de toon aan, maar de op de schaal van de internationale *jet-set* opererende bankierselite.

In dit licht is het opvallend dat het begrip villa in ons land vandaag de dag een veel burgerlijker connotatie kent. Terwijl in de oorspronkelijke klassieke context hiermee de hele buitenplaats werd aangeduid en in de Angelsaksische wereld het op een landgoed gesitueerde landhuis, wordt de villa in ons land geassocieerd met een comfortabele buitenwoning zonder park of landgoed. Vandaar de gangbare associatie met villadorpen en villawijken. Dat de villa echter aanvankelijk wel degelijk was bedoeld als een deftige notablenwoning, vaak nog op een landgoed gelegen, blijkt uit Roger Crols bijdrage over de *fin-de-siècle* villa in de Gelderse Veluwezoom. De architectuur en interieur van deze huizen was niet zelden van hoog niveau en overtrof verre die van het gemiddelde buitenhuis. Onder de villabewoners vinden we dan ook vele aanzienlijke namen, waaronder opvallend genoeg die van veel Amsterdamse notabe-

23 Vergelijk Hans Krol, *Geschiedenis van het buitengoed Bosbeek in Heemstede en van het adellijk geslacht van Merlen* (Heemstede-Bennebroek 1987).

24 De eerste en interessantste verhandeling is nog altijd die van jhr. Van der Wyck, in zijn dissertatie *De Nederlandse buitenplaats*, 373 e.v. Zie voor deze affaire en de gedwongen veiling van Willems kunstcollectie uit de Gotische Zaal van zijn Kneuterdijkpaleis, Ellinoor Bergvelt, 'Nationale onverschilligheid? Schilderkunst als erfgoed in Engeland en Nederland', in: Rob van der Laarse red., *Bezetten van vroeger. Erfgoed, toerisme en identiteit* (Amsterdam 2005).

25 Mark Girouard, *Life in the English Country House. A Social and Architectural History* (London 1978).

len. De uitwaaiëring naar buiten omstreeks 1900 hield voor de Amsterdammers dan ook zeker niet op bij Het Gooi. Wel bestond er een sociaal verschil tussen de forens van de nabij de stad gelegen villadorpen en de rentenierende arrivé die het zich kon permitteren om zonder dienstbetrekking permanent buiten te wonen.

Was hier sprake van een breuk met de stad of juist met het buitenleven? Voor het eerste pleit de trek naar buiten van de Amsterdamse regentenadel die zich na 1848 steeds vaker liet inschrijven in de burgerlijke standsregisters van hun buitenplaatsgemeenten, waar de grootstedelijke heren – als huisvaderlijke landjonkers – vaak nog tot aan de Tweede Wereldoorlog het burgemeestersambt bekleedden.²⁶ We zien dit verschijnsel eveneens bij de Alkmaarse Van Foreestens, waarvan Maarten Prins beschrijft hoe zij na hun permanente vestiging op Nijenburg omenden op hun vermogen en steeds landelijker gingen leven. Anderzijds zien we in de bijdrage van Wouter de Haan bij de niet-geadelde tak van de Amsterdamse notabelenfamilie Van Reenen op hun omstreeks 1850 gekochte landgoed en heerlijkheid Bergen (N.H.) een opmerkelijke ondernemingszin in het eveneens tot na de Tweede Wereldoorlog gecontinueerde beheer van het familiebuiten. Evenals de Van Foreestens vergroeiën zij steeds meer met de dorpsaansamelingen waarover zij van generatie op generatie als grootgrondbezitters en burgemeesters regeerden, omkleed met nieuw-uitgevonden heerlijke tradities. Om het landgoed indabaal te maken stichtten de Van Reenens echter een badplaats, chique hotel, een villadorp, een der eerste VVV's en een trammetje om de toerist comfortabel naar de plaats van bestemming te brengen.

Dit opmerkelijk samengaan van moderniteit en traditionalisme werpt een nieuw licht op de transformatie van het buitenleven in de decennia rondom 1900. We zien dit eveneens in de historiserende mode van de neogotiek, die zelfs werd overgedragen op de architectuur van moderne fabrieksgebouwen. In de buitenplaatscultuur kunnen we denken aan grote restauratieprojecten als die van kasteel De Haar, waar de architect Pierre Cuypers zijn magnum opus schiep met een ultramoderne villa in *castellated style* in een Engels landschapspark met een gemengd interieur van 'mannelijke' gotiek en 'vrouwelijke' boudoirstijl, die het echtpaar baron en baronesse van Zuylen van Nijevelt-De Rothschild, zowel zijn stamgoed als haar villa gaf.²⁷

Kan De Haar worden gezien als een 'kasteel' vergelijkbaar met Hydepark, de hierboven genoemde *fin-de-siècle* villa vond haar tegenwicht in het door Peter van Mensch beschreven Loosrechtse kasteel Sypsteyn. Een kasteeltje, dat eigenlijk van het begin af aan was ontworpen als een museumhuis. Als ultieme belichaming van de fictie van adellijk standsbesef schiep de laatste jonkheer van het gelijknamige geslacht hier aan de hand van grotendeels fictieve prenten en familiepapieren een slot dat tot op heden fungeert als een tot de verbeelding sprekend stamhuis, met een hoogwaardige collectie renaissancekunst, door de eigenaar verzameld, en een historiserende tuinaanleg. Een levend museum, dat door jonkheer Sypsteyn zelf – als Bergen aan Zee door de Van Reenens – op de toeristische kaart werd gezet. Binnenkort zal het ongetwijfeld nog in zijn geest worden voorzien van de nimmer voltooide 'ridderzaal', gezien de nieuwe trend van trouwen op het kasteel.

²⁶ Vergelijk over de gemeente Rosendaal U. den Tex, 'Het wilde bloed van de Pallandts', *Vrij Nederland*, 22 december 1990. Ook Frans Lennep's vader was nog burgemeester van Heemstede.

²⁷ Vergelijk Wies van Leeuwen, 'Herleving van het verleden. De negentiende en twintigste eeuw', in: H.L. Jansen, J.M.M. Kylstra-Widinger en B. Olde Meierink red., *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen* (Utrecht 1996) 199-240.

Viel met Thorbeckes grondwetswijzing van 1848 ook direct en definitief het doek voor de notabelenelite? Nee. Hoe ingrijpend het politieke bestel ook veranderde met de invoering van directe verkiezingen en meer openbaarheid van bestuur, het standgebonden karakter van de politiek, gebaseerd op de welstand van de kiezers, bleef nog decennialang bestaan. Dat had ook veel te maken met de voorlopig nog blijvende kleinschaligheid van de Nederlandse samenleving, waardoor de notabelenelite als intermediair kon blijven fungeren tussen de lokale besturen en de natiestaat. Tot in de jaren 1870 strekte de hegemonie van de notabelen zich uit over bestuur, rechtspraak, kerk, universiteit en cultuur. Dat er tegenstellingen bestonden tussen liberalen en conservatieven veranderde weinig aan de stevige positie van de notabelen in de samenleving of aan het feit dat hun leven zich vooral afspeelde in eigen bovenlokale of lokale kringen en coterieën.

Aan deze vervlechting van nationale politiek en lokale groepsbelangen kwam ten slotte een einde in de decennia rondom 1900. De notabelen waren niet langer de lokale dragers van de nationale cultuur, noch de nationale behartigers van stads- en districtsbelangen. Nieuwe zakenlieden verdrongen de oude handelsbankiers, nieuwe verzuilde elites de oude bestuurselite, en een nieuwe avant-garde de oude academiekunstkring. Daarmee kwam een einde aan de vanzelfsprekende integratie van economisch, sociaal en cultureel vermogen die aan de basis lag van de negentiende-eeuwse notabelencultuur.²⁸ Terwijl in de historische literatuur de aandacht de laatste jaren vooral is gericht op het liberale beschavingsoffensief in de richting van de radicaliserende volksklassen, menen wij deze ontwikkeling te mogen omschrijven als een *standsdefensief*.²⁹ Na de Amsterdamse regentenadel volgden de Friese adel en de deftigste bankiersfamilies, die zich als oud fortuin vanuit het grootstedelijk leven in de villadorpen van het Hollandse binnenduingebied, de Stichtse Lustwarande en de Gelderse *noble belt* vestigden. In deze regio's, waar het natuurschoon nog altijd herinnert aan de vroegere landschapsparken, snuift men nog vandaag de dag de sfeer op van notabele levensvormen. Maar niet meer dan een sfeer en een vage herinnering, want de wereld waarin deze vormen geworteld waren ging definitief verloren. Eenmaal getransformeerd tot erfgoed zijn noch de buitenplaats, noch de negentiende-eeuwse fictie van een Nederlandse adel of notabelenstand opnieuw tot leven te wekken. Des te meer zorg zouden we mogen besteden aan de studie van deze elitevorming, waarin de verklaring moet worden gezocht voor de opkomst en ondergang van de in dit boek beschreven notabelencultuur.

28 Zie Cees Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950; een sociologische benadering* (Amsterdam 1986).

29 Zie de introductie van dit begrip bij Kuiper, 'Aristocraten contra burgers', en de toepassing ervan bij Maarten Duijvendak, 'Elite families between private and public life: Some trends and theses', in: Anton Schuurman en Pieter Spierenburg red., *Public domain, public inquiry. Families and life-styles in the Netherlands and Europe, 1550 to the present* (Hilversum 1996) 72-90.